GUNĀRS PREINBERGS

**VETERINĀRĀRSTS ĀDOLFS HERTELIS –
1905. GADA “AIZPUTES KARA” VADONIS**

Ādolfs Hertelis (1871–1908)

19. gs. latvieši nebūt nebija aizmirsuši, ka viņi kopš seniem laikiem ir savas zemes īstie kungi. Bet apziņa, ka visi latvieši ir viena tauta un ka viņiem visiem jābaida tiesības uz savu tēvu zemi un savu valodu, nebija izveidojusies. Gluži pretēji, baltvāciešu proponētais uzskats, ka “izglītots latvietis ir neiespējamība” un visi latvieši pielīdzināmi zemnieku kārtai, bija dziļi iesakņojusies cilvēku apziņā. No tiem latviešiem, kas 19. gs. pirmajā pusē studēja Tērbatā, daļa pārtautojās, uzdodamies par vāciešiem.

19. gs. piecdesmitajos gados Tērbatas universitātē studēja ap 30 latviešu jauniešu. Viņu vidū bija tādi, kas nevēlējās pakļauties pārvācošanas spiedienam (K. Valdemārs,

K. Barons, J. Alunāns u.c.). Latviešu vakaros izkristalizējās tautas atmodas ideoloģijas aizmetņi: latviešu nacionālās kultūras izveidošana un kopšana, īpašu uzmanību pievēršot tēvu valodai un nacionālajai skolai; latviešu sabiedrības diferenciēšana un nostiprināšana; latviešu nacionālās ideoloģijas izveidošana, kas savu pilnveidojumu ieguva Alunāna, Kronvalda un Ausekļa rakstos; latviešu organizēšanās biedrībās un savienībās.

1857. gada oktobrī t.s. latviešu vakaru dalībnieki iestājās jaundibinātajā korporācijā *Fraternitas Academica Dorpatensis*. Pēc trīs gadu darbības šaržēto konvents korporāciju slēdza, jo esot radušās aizdomas, ka tā ir vērstā pret pastāvošo iekārtu. Nostājoties pret latviešu tautas atmodu, baltvācieši un krievu imperiālisma pārstāvji brīdināja studentu kustības vadītājus, lai viņi nesapņojot ne par kādu *Junges Lettland*. Šā apzīmējuma ietekmē tautas atmodas darbiniekus sāka dēvēt par jaunlatviešiem. Jaunlatviešu tautiskās idejas ātri atbalsojās tautā.

Kad vadošie jaunlatvieši pēc studiju beigšanas aizbrauca no Tērbatas, latviešu studentu sabiedriskā dzīve apsīka līdz 1865. gadam, kad Tērbatā ieradās Atis Kronvalds. 1870. gada februārī Kronvalds sapulcināja 18 Tērbatas latviešu studentus, kas nolēma noturēt "rakstniecības vakarus", lai modinātu nacionālo apziņu, kopt, cienā turēt un godā celt latviešu valodu. Šīs sanāksmes bija iecerētas kā K. Valdemāra latviešu vakaru turpinājums.

Arī *Pēterburgas Avīzes* skubināja uz cīņu un pretestību, izrādīt neapmierinātību ar pastāvošo iekārtu. Laikraksts aicināja tiekties pēc kaut kā labāka un pilnvērtīgāka. *Pēterburgas avīzes* centās ieinteresēt latviešus savas zemes pārvaldē un attīstībā, par ekonomiku un tās darbības principiem, aicināja uz izglītību. Toties nesaudzīgi apkaroja tā sauktos *kaunīgos latviešus*, kas centās noliegt savu latvisko izcelsmi. Nacionālo spaidu dēļ lielai daļai jaunās latviešu intelektuences vajadzēja nodarbošanos meklēt Krievijā, kamēr Latvijā darbā pieņēma krievu ierēdņus, kas latviski runāt neprata. Politiskā attīstība parādīja, ka gan baltvācieši, gan krievi Baltijā aizstāvēs tikai savas intereses. Latviešiem no viņiem atbalstu velti gaidīt. Šis bija laiks, kad Krievijā krasi izjuta veterinārārstu trūkumu. 1848. gadā Tērbatā izveidoja veterināro skolu, ko 1873. gadā pāveidoja par Tērbatas Veterināro institūtu (TVI). Laikposmā no 1860. līdz 1900. gadam TVI absolvēja 216 latviešu, iegūdami diplomēta veterinārārsta kvalifikāciju. Starp jaunajiem veterinārārstiem jāmin tādas izcilas personības kā profesorus brāļus Aleksandru un Eiženu Zemmerus, Ludvigu Kundziņu, Ernestu Paukulu, maģistrus Kristapu Helmani un Jāni Neimani, veterinārārstus Oto Kalniņu, Alfredu Bertušu, Vili Frišmani un citus. Latvieši – TVI studenti – aktīvi sadarbojās ar Tērbatas universitātes latviešu studentiem, piemēram, R. Andersons sadarbojās ar K. Valdemāru, P. Dreimanis bija pazīstams ar E. Veidenbaumu.

Kapitālisma attīstības gaitā veidojās nacionāli domājošu studentu apvienības. To vadošie pārstāvji grupējās ap Rīgas Latviešu biedrību, ap avīzēm *Baltijas vēstnesis* un *Balss*, Tērbatā – ap korporāciju *Lettonia*. Kreisi noskaņotajos studentu slāņos pamazām modās protests pret labēji noskaņotajiem studentiem. 1886. gadā sāka iznākt jaunstrāvnieku avīze *Dienas Lapa*, bet 1888. gadā – J. Raiņa un P. Stučkas

humoristiski satīriskais rakstu krājums "Mazie dunduri", sarosījās un organizējās Tērbatas progresīvie studenti. To vidū bija arī E. Veidenbaums.

1887. gadā Maskavas, Pēterburgas un Kazaņas universitātē notika plaši studentu nemieri. Pēc to apspiešanas, daudzi, no citām augstskolām izslēgtie studenti, pārnāca uz Tērbatas universitāti, ko patvaldības spaidi skāra mazāk.

1888. gada rudenī latviešu studenti nodibināja savu organizāciju – Latviešu studentu zinātniski literāro biedrību, kas kļuva par vienu no galvenajiem Jaunās strāvas centriem Tērbatā. Biedrības sanāksmes kādu laiku notika teoloģijas studenta P. Pīpkalēja istabā. No viņa uzvārda ieviesās otrs, neoficiāls biedrības nosaukums – "Pīpkalonija".

Tāpat kā Jaunajā strāvā, arī Pīpkalonijā pastāvēja divi novirzieni: kreisais jeb revolucionārais un labējais jeb tautiskais. Laika gaitā šīs pretrunas noskaidrojās, ceļi šķīrās un dominējošo vietu Pīpkalonijā ieņēma kreisais novirziens, ko pārstāvēja arī E. Veidenbaums. Pret leņiņiem iedegās spraiga cīņa. Toties radās draudzīgas attiecības un sadarbība ar P. Stučkas vadīto *Dienas lapu*. Būdam Pīpkalonijā, E. Veidenbaums sacerēja dzejoļi par neskaidro Mētru – upi, kas plūst cauri Tērbatai.

Pie neskaidrās Mētras,
Tur sirdis pukst brīvas,
Kaut likteņa vētras
Pūš niknas un sīvas.
Tur jaunības liesmās
Vēl dvēseles staro;
Bez bailēm iet briesmās,
Pret tumsību karo.

Šajā nacionālās atmodas un sociālekonomisko pretrunu saasinājumu laikā 1871. gada 4. (16.) janvārī Lejaskurzemē, Aizputes apriņķa Asītes pagasta "Lejniekos" zemnieku ģimenē pasaulē ieradās kāds puisēns – Ādolfs Hertelis. Ģimenes materiālie apstākļi nodrošināja Ādolfam un viņa brālim Vilim labu izglītību. Ādolfs pēc Liepājas Nikolaja ģimnāzijas pabeigšanas 1891. gadā iestājās TVI, ko sekmīgi absolvēja 1896. gadā.

Gan studiju laikā, gan arī vēlāk – 1905. gada nemieru sagatavošanas un pašas revolūcijas laikā – Ādolfs Hertelis bija vienkāršs un necentās sevi izcelt, neatlaidīgi un pacietīgi veica izskaidrošanas darbu gan studiju biedru, gan vēlāk, būdam veterinārārsts, Aizputes novada iedzīvotāju vidū.

19. gs. deviņdesmitajos gados tautas atmodas kustība bija sevi izsmēlusi. Tā nespēja sniegt atbildes uz sāpīgajiem sociālajiem un politiskajiem jautājumiem un necentās arī meklēt tiem atrisinājumu. Tautas atmoda nespēja pāraugt politiskā nacionālismā. Kā jau minēju, 1888. gada rudenī grupa Tērbatā latviešu studentu nodibināja "Zinātniski literārisku biedrību pašizglītības veicināšanai un sadraudzības uzturēšanai ar citu augstskolu studentiem". Biedrība kļuva par vienu no galvenajiem Jaunās strāvas centriem Tērbatā. Korporācijas *Lettonia* korporeļi minēto biedrību uztvēra kā konkurentu. Sākumā literārās biedrības dalībnieki ar politiku

nenodarbojās, bet ar laiku biedrībā iestājās daudzi vēlākie jaunstrāvnieki, kas nodarbībām biedrībā deva citu virzienu. Pīpkaloņi savos rakstos "Pūrs" mēģināja skaidrot marksismu, kaut gan paši autori nebija nekādi marksisti un pauda arī pavisam pretējus uzskatus. Vēsturisko tradīciju trūkuma dēļ jaunstrāvnieki aizvien vairāk ietekmējās no marksisma šķietami loģiskajām atbildēm uz visiem jautājumiem. No 1895. gada Pīpkaloniju ideoloģiski vadīja A. Dauge, Ā. Hertelis, J. Jansons, P. Kalniņš u.c. Dabas zinātņu studijās tie balstījās uz darvinismu, bet no filozofiskajiem uzskatiem tiem vistuvāk šķita materiālisms marksistiskajā izpratnē. Liela vērība tika pievērsta politiskiem un sociāliem traktējumiem marksisma garā un šķiru cīņas idejām. Kritizējot tautbīniekus, jaunstrāvnieki kļuva arvien noraidošāki pret latviešu nacionālajiem centieniem, viņi izvirzīja saukli "*strādniekiem nav tēvzemes*".

1897. gadā cara varas iestādes sagrāva Jauno strāvu. Arī Ā. Hertela vārds bija sarakstā, kurā minētos cilvēkus apcietināja un sauca pie atbildības par piedalīšanos šajā pastāvošajai iekārtai bīstamajā kustībā. Taču policijai trūka pierādījumu, tāpēc Ā. Hertelim nepiesprieda izsūtīšanu trimdā kā P. Stučkam, J. Rainim, J. Jansonam u.c. Turklāt Ā. Hertelis 1896. gadā bija beidzis TVI, kļuvis par veterinārārstu un faktiski jau bija ceļā uz savu darba vietu Aizputes apriņķī. Tādējādi viņš pazuda no Tērbatas cara varas iestāžu tiešās uzmanības loka. Ar 1899. gadu izbeidzās Jaunās strāvas laikmets: tās vadītāji izklīdināti, daļa no viņiem izsūtīti trimdā, prese (*Dienas Lapa*) aizliegta, pulciņu, arī studentu pulciņu, darbība ierobežota. Tomēr Jaunās strāvas ietekme latviešu tautā ir palikusi: neapmierinātība ar pastāvošo kārtību jau ilgi rūga latviešos. Jaunās strāvas idejas palīdzēja tai pārvērsties revolucionārā situācijā. 1901. gadā Rīgā nodibinājās sociāldemokrātiskas grupas, nedaudz vēlāk arī Liepājā, Ventspilī un Talsos. Ne visi sociāldemokrāti atbalstīja marksistisko sociāldemokrātiju. Sākumā sociāldemokrātu darbība balstījās uz nacionāliem pamatiem, tiem nebija organizatorisku kontaktu ar krievu sociāldemokrātiem.

1903. gadā grupa ar M. Valteru, E. Roļovu un E. Skubiķi vadībā atšķēlās. Tā formulēja latviešu politiskā nacionālisma idejas un cīnījās par tām 1905. gada revolūcijā. 1904. gada jūnijā, atsevišķām organizācijām un grupām apvienojoties, nodibināja Latviešu Sociāldemokrātu strādnieku partiju (LSDSP), ko reprezentēja toreizējās lielinieciskās sociāldemokrātu – vēlāk komunistu partijas biedri – P. Stučka, J. Jansons, F. Roziņš u.c. Viņi apgalvoja, ka pat J. Raina *Dienas Lapā* un tā dzejā "*spīdot cauri tautiskums*". Arī Ā. Hertelis iesaistījās latviešu sociāldemokrātiskajā kustībā; viņam bija tieši kontakti ar partijas vadošajiem darbiniekiem. Ā. Hertelis par veterinārārstu Aizputes apriņķī sāka strādāt 1898. gadā. Kā labu speciālistu, intelektuāli, vienkāršu, atsaucīgu un godīgu cilvēku viņu pazina un cieņoja plašas apkaimes iedzīvotāji. Tas veicināja sakaru izveidošanos ar novada progresīvajiem skolotājiem, kuri vēlāk ar dedzību piedalījās 1905. gada notikumos. Veterinārārsta darbs bija saistīts ar biežiem izbraukumiem pa savu rajonu pie slimajiem dzīvniekiem, neradot cara varas iestāžu okšķeros aizdomas. Ā. Hertelis tos izdevīgi izmantoja politiskajai darbībai. Bijušais jaunstrāvnieks propagandēja muižu un saimnieku kalpu un sīksaimnieku vidū revolucionāras idejas, aktīvi darbojās

demokrātiskās inteliģences vidū, pulcinādam ap sevi pagastskolu skolotājus, pilsētas skolu vecāko klašu skolēnus, progresīvi noskaņotos rakstvežus un pasta ierēdņus. Jau pirms 1905. gada notikumiem Liepājas revolucionārais gars bija ietekmējis arī Aizputi, kur pastāvēja nelegāla sociāldemokrātiska organizācija.

Būdams labs un neatlaidīgs organizators, Ā. Hertelis panāca varas iestāžu atļauju atjaunot Aizputē Latviešu biedrību, drīz sāka darboties arī krājaizdevu sabiedrība un lauksaimniecības biedrība "Rūķi". Ā. Hertelis pats aktīvi piedalījās Latviešu biedrības darbā. Šās biedrības ēkā, Jelgavas ielā 6, bieži pulcējās sociāldemokrātiskās grupas biedri. Darbības maskēšanai, notika lugu izrādes un kora mēģinājumi. Tādējādi nepiepildījās vācu baronu un cara ierēdņu cerības, ka Aizputes Latviešu biedrība varētu kļūt par viņu varas balstu, jo tā pulcināja progresīvos iedzīvotājus un kļuva par apriņķa sabiedriskās dzīves centru.

Ā. Herteleja nozīme iedzīvotāju politiskās izglītošanas un organizēšanas jomā spilgti izpaudās 1905. gadā, kad pāri Latvijai brāzās revolūcijas vētras.

Aizputes apriņķis bija viens no tiem, kur notika visvairāk – pavisam 40 – laukstrādnieku streiku, kas bija visintensīvākie un visorganizētākie. Trauksmainajās 1905. gada dienās Aizputes apriņķa pagastos, tāpat kā citos Latvijas novados, atcēla vecās pagastu valdes, ievēlēja 27 rīcības komitejas un tautas tiesas, izveidoja tautas milicijas nodaļas, kas bija jaunās revolucionārās varas institūcijas. Pašā Aizputē darbu sāka apriņķa Rīcības komiteju birojs, kurā ietilpa pa diviem pārstāvjiem no katra pagasta rīcības komitejas.

Kaut gan Krievijas impērija likās ne tikai liela, bet arī varena, 1905. gada notikumi šo ilūziju satricināja pašos pamatos. Revolūcija izvērtās plaša un dziļa, it īpaši Baltijas guberņās. Iemesls šai tautas vienotībai bija tās pašas neatrisinātās problēmas, kas 1905. gadā izvirzījās priekšplānā.

Latvieši aizvien sāpīgāk izjuta savu pilsoņu tiesību un politisko brīvību ierobežojumus. Latviešu tautai nebija ne tikai politiskās brīvības, bet arī ticības, preses un biedrošanās brīvības. Par visu vairāk tauta tomēr sajuta smagos pārkrievošanas spaidus un latviešu valodas degradēšanu. Skolās latviešu valoda bija aizliegta. Pārvaldes darbā pieņēma tikai krievus, kamēr latvieši ar līdzvērtīgu izglītību bija spiesti meklēt darbu Krievijā.

Tautas attīstību kavēja arī neatrisinātais agrārais jautājums un muižnieku lielās privilēģijas. Vācu muižnieki ar savām patronāta tiesībām latviešu draudzēm bieži pret viņu gribu uzspieda vācu mācītājus. Arī iekšējo politiku Baltijā vācu muižnieki noteica ar savas kārtas sapulces – landtāga – palīdzību. Latviešiem nebija nekādas ietekmes savas zemes pārvaldē. Ļoti ierobežotas bija iespējas attīstīt ekonomisko rosību, jo muižnieki paturēja sev zvejas, medību, krogu turēšanas un tirgus tiesības, vienlaikus aizliedzot zemniekiem pārdoto zemi izmantot rūpnieciskiem pasākumiem.

J. Jansons – 1905. gada kustības dalībnieks un viens no socialdemokrātiskās partijas dibinātājiem – šādi raksturo 1905. gada latvju revolūciju: *"Nevis pilsētu proletariāts piešķīra Latvijas revolūcijai 1905. gadā viņas vēstures īpatnējo raksturu, bet gan demokrātisko masu gājiens pret Baltijas muižniekiem. Nevis*

kvēpošie fabriku skursteņi, bet Baltijas muižu un baznīcu torņi ir šīs revolūcijas ceļa rādītāji, un Latvijas revolūcijas vēsturiskā drāma norisinās nevis pilsētu ielu cīņās uz barikādēm, bet uz baronu piļu kūpošām drupām”.

Nenoliedzami, ka tieši šis faktors 1905. gada revolūciju Latvijā izvērtā daudz plašāku nekā Krievijā. Kaut gan Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP) atradās revolūcijas vadībā un tās pirmajās rindās, tautas vairākums nepazīna sociālistu mācību un mērķus, bet piedalījās revolūcijā tādēļ, ka tā aicināja cīņā pret vācu muižniekiem un krievu patvaldību un gribēja izcīnīt latviešiem brīvību un taisnīgāku iekārtu.

Pirmais plašākais masu kustības vilnis sākās 1905. gada martā, kad muižu kalpu streiki aptvēra visu Aizputes apriņķi. 6. augustā Kurzemes gubernators Bekmanis izsludina kara stāvokli. Pēc nelielas atelpas nemieri kļuva vēl skarbāki. Faktiski sākās bruņotas cīņas: 17. oktobrī – Aizputē, Valtaiķos, Rudbāržos, 13. novembrī – Kazdangā, 17. novembrī – Raņķos, 20. novembrī atkal Aizputē. Īpaši daudz nemieru bija decembrī. Tikai 8. decembrī vien nemieri notika vismaz 12 vietās (Kalvenē, Kalnmuižā, Sieksātē, Alsungā, Aizvīķos, Diždzeldē, Vērgalē, Turlavā u.c.). Šajā laikā nemiernieki sāka dedzināt muižas (Nodegas, Lielīvandes, Ēdoles, Upesmuižas, Biržu, Dzērves, Vaiņodes, Bātes, Rudbāržu, Kazdangas, Nīkrāces u.c.).

Pēc 17. oktobra, kad kustība pieņēma milzu apmērus, daudz kas no revolucionāro organizāciju darbības pat netika slēpts. Grobiņas – Aizputes apriņķa priekšnieka jaunākais palīgs Kārlis Atelmeijers vēlāk norādīja uz Ā. Herteli kā uz galveno revolūcijas darbinieku Aizputes apriņķī. Vietējo muižnieku ietekmē, kuri bija nobijušies no revolucionārās kustības vēriena, Kurzemes pagaidu ģenerālgubernators Bekmanis izdeva pavēli par vairāku aktīvāko revolucionāru izsūtīšanu no Baltijas: viņu vidū bija arī Ā. Hertelis un trīs skolotāji. Bija zināms, ka jāizsūta vēl ap 40 cilvēku. Tas izraisīja vēl nepieredzētu protesta vētru. Lai panāktu šā rīkojuma atcelšanu, 21. novembra rītā pa visiem ceļiem uz Aizputi plūda ļaudis pat no attāliem novadiem. Mītiņā pie Aizputes bija sapulcējušies ap 10 000 vāji bruņotu zemnieku no plašas apkārtnes, kuri izvirzīja šādas prasības: atsaukt administratīvās izsūtīšanas pavēli, atbrīvot 6 arestētos zemniekus, nearestēt dažus uz policiju izsauktos zemniekus, kā arī atsaukt policiju, kazakus, dragūnus un zaldātus no Aizputes ielām, lai varētu sarīkot tautas mītiņu.

Policijas priekšnieks nopietni nobijās, kad ieraudzīja, ka Aizputes ielas pilnas ar disciplinētiem un prasībās saliedētiem apriņķa iedzīvotājiem. Tāpēc vācu baroni baidījās izpildīt pašu prasīto ģenerālgubernatora rīkojumu. Tikai vienu no šīm prasībām policijmeistars neizpildīja – neatbrīvoja arestētos zemniekus, jo tas nebija viņa spēkos bez saskaņošanas ar apriņķa priekšnieku, kas dzīvoja Grobiņā. Kad delegāti paziņoja sarunu rezultātus, mītiņa dalībnieki vienprātīgi nolēma izklīst. Bet, ja policija neizpildīs savu solījumu, tad pēc vadoņu aicinājuma tauta pulcēsies vēl, turklāt lielākā skaitā un labāk bruņota.

Baroni un vietējā administrācija doto solījumu neizpildīja – jau nākamajā dienā policija visus minētos solījumus atsauc. Visi trīs skolotāji un veterinārārsts Ā. Hertelis atkārtoti saņēma pavēli 3 dienu laikā atstāt Baltiju.

Lai panāktu apcietināto atbrīvošanu, rīcības komiteju birojs nolēma izsludināt kārtējo laukstrādnieku streiku. Tas noritēja organizēti un sagādāja muižniekiem lielus zaudējumus. Streika laikā Aizputes apriņķī dega baronu muižas, bet paši baroni bēga uz pilsētām. Tauta izjuta savu spēku: miliči atbrūvoja baronus, baznīcās boikotēja mācītājus. Lielākie revolūcijas uzplūdi Latvijā uzbangoja 1905. gada novembrī un decembrī. Sākās bruņota cīņa, kas it īpaši spilgti izpaudās Vecpiebalgā, Skrīveros, Lielvārdē, Talsos, Tukumā un Aizputē.

Dragūniem bija izdevies Kuldīgā iegūt ap miljons rubļu valsts naudas, kas jau bija revolucionāru rīcībā. Tāpēc apkārtējo pagastu rīcības komitejas aicināja vīrus doties uz Aizputi, lai dragūniem atņemtu aizvesto naudu, bet pašus dragūnus atbrūnotu.

Aizputes pievārtē Roku birzī ap 300 vīru lielā revolucionāru "armija" pelēcīgā 16. decembra rītā uzsāka kauju ar labi apbruņotu karaspēku, kurā ietilpa dragūnu eskadrons un kareivju rota. Tā ilga 4 stundas. Slikti apbruņotie nemiernieki bija pārvērtējuši savus spēkus.

Vēsts par Roku birzs kauju ātri izplatījās tuvā un tālā apkārtnē. Uz "Aizputes karu" devās simtiem slikti apbruņotu kalpu un zemnieku. Vairākumam šo pastalās apauto vīru un jaunekļu bija tikai dakšas, rungas, mieti, cirvji vai lauku kalēju kalti piķi. Tikai nedaudziem kabatās bija baronu pilīs iegūtās pistoles vai apjozts uradņīkam atņemts zobens melnā makstī. Zemnieki vīrišķīgi cīnījās, bet sliktā apbruņojuma un kopējās vadības trūkuma dēļ viņi tika sakauti. Daudzi no viņiem krita vai arī tika smagi ievainoti.

Vēlāk tiesā Ā. Herteli centās apvainot kā Aizputes kauju tiešu vadītāju. Patiesībā viņš tajā laikā atradās karaspēka noblokētajā Aizputē. Ā. Hertelis, saprazdams bezjēdzīgo cīņu ar labi apbruņotajām cara armijas daļām un, lai saglabātu savu novadnieku veselību un dzīvību, aicināja nemierniekus izklist.

Ziņa par kaujām pie Aizputes aplidoja apkārtējos pagastus. No visām pusēm – Kuldīgas, Grobiņas, Aizputes un Ventspils apriņķu pagastiem – pa visiem ceļiem uz Aizputi devās milzīgi ļaužu pūļi, bruņojušies lielāko tiesu ar medību bisēm, pīķiem, rungām, lai ieņemtu pilsētu, atbrūnotu kareivjus un konfiscētu karaspēka ekspedīcijas komandiera Albovska Kuldīgā pievāktu naudu. 18. decembrī ieradušos skaits sasniedza 10 tūkstošus cilvēku. Viņi sāka apšaudīties ar karaspēka daļām, kuras nevienu neielaida Aizputē. Zemniekiem nebija izstrādāta darbības plāna, nebija štāba, nebija vadoša un koordinējoša centra, trūka arī operatīvo sakaru starp atsevišķām nemiernieku grupām. Sakarā ar neorganizētību un vadoša centra trūkumu jaudis sāka izklist pa mājām. Turklāt zemnieki uzzināja, ka karaspēka daļa ar naudu nepamanīta izbrauca no Aizputes, ka no Liepājas palīgā Aizputes garnizonam nāk karaspēks. 19. decembra vakarā beidzamie zemnieki izklīda pa mājām. Aizputes kauja liecināja par zemnieku un kalpu politisko apziņģumu un gatavību uz sociāldemokrātu rīcības komiteju aicinājumu doties cīņā ar vecās iekārtas spēkiem. Bet Aizputes kauja parādīja arī revolucionārās kustības trūkumus, kuru dēļ zemnieku decembra bruņotajam gājienam uz Aizputi nebija nekādu panākumu.

Šajā laikā Kazdangas barons Manteifels, Nodagas barons Šrēders un Aizputes policijas priekšnieka palīgs Atelmeijers izsauca no Liepājas papildu karaspēku nemieru apspiešanai. Visā Latvijā ieradās militāri papildspēki; ap Ziemassvētkiem aprīņķī jau plosījās soda ekspedīcija, kas nogalināja daudzus nemieru dalībniekus.

Kontrevolūcijas spēku asiņainais uzbrukums 1905. gada nemieru dalībniekus piespieda atstāt dzimto novadu. Dažiem izdevās izbraukt uz ārzemēm vai Iekš-krieviju, citi kļuva par meža brāļiem. Arī Ā. Hertelis bija spiests no Aizputes aizbraukt.

Baltvācieši atklāti kūdīja uz izrēķināšanos: "*Par katru vācieti 12 Ozoliņu vai Kalniņu!*" Baltijas muižniecība atriebības kārē vēl vairākus gadus meklēja izbēgušos revolucionārus un nodeva tos karatiesai. Galveno darbu soda ekspedīciju organizēšanā veica Pēterburgas kara apgabala karaspēka štāba ģenerālkvartīrmeistars Baltijas barons G.O. Rauhs. Visnežēlīgākais bija soda ekspedīcijas vadītājs, leibgvardes ulānu pulka komandieris ģenerālmajors A. Orlovs, kas Baltijā uzsāka neaprstāmas zvērības – šāva, kāra, mocīja un citādi sodīja pilnīgi nevainīgus cilvēkus. Soda ekspedīcijas pavadīja baltvācu muižnieki, kuriem bija sagatavoti sodāmo personu saraksti. Soda ekspedīcijas darbojās visu 1906. gadu, kad nekāda aktīva revolucionāra darbība vairs nenotika.

Līdz 1908. gadam, kad likvidēja soda ekspedīcijas un atcēla kara stāvokli, bez tiesas sprieduma Latvijā nošāva 2041 revolucionāru, kara tiesa pasludināja 427 nāves spriedumus, uz Sibīriju katrogā izsūtīja 2652, bet 7000–8000 cilvēku sodīja ar dažāda ilguma cietuma sodiem. Ap 5000 nemiernieku laimējās izbēgt uz ārzemēm. No otras puses – revolūcija nonāvēja 82 baltvāciešus. Tāda bija 1905. gada revolūcijas traģiskā bilance.

Kontrevolucionāro spēku asiņainais uzbrukums Ā. Herteli, tāpat kā daudzus citus 1905. gada nemieru dalībniekus, piespieda atsāt dzimto novadu. Kādu laiku Ā. Hertelis slēpās Lietuvā, tad pēc valsts galvenās veterinārās pārvaldes norīkojuma slepeni pārcēlās uz Turkešānu, kur Taškentā strādāja par veterinārārstu.

1907. gadā aprīņķa priekšnieks Meijers uzzināja, ka Ā. Hertelim bija izdevies saņemt Iekšlietu ministrijas komandējumu uz Turkešānu cīņai ar epizootijām. Baroni nemitējas viņu meklēt. Tie uzdeva pastā kontrolēt vēstules, kuras pienāk Ā. Hertela radiem un draugiem, līdz noskaidrojās, kur slēpās veterinārārstu Ā. Hertelis. Uz Taškentu nosūtīja žandarmus, kuri Ā. Herteli arestēja – pēc vienas informācijas 1907. gadā, pēc citas – 1908. gada februārī – un pārveda uz Rīgu.

Ā. Herteli ievietoja ar politieslodzītajiem pārbīvētajā cietuma kamerā un gandrīz ik pārdienas veda uz nopratināšanu. Kaujiniekiem, kas dzīvi bija nokļuvuši policijas rokās, vajadzēja izciest neaprstāmas inkvizīcijas mokas. Izmeklētājs par katru cenu gribēja panākt atzīšanos, ka Ā. Hertelis būtu organizējis zemniekus uz "Aizputes karu". Tomēr tādu liecību iegūt neizdevās; arī citu pierādījumu nebija. Kādu dienu Ā. Herteli vienu pašu izsauca no kopkamas un līdz ar kriminālistiem aizveda uz cietuma pirti, kur divi kriminālisti mēģināja viņu nogalināt ar smagajiem koka ūdens ķipjiem. Plecīgajam, vingrajam Ā. Hertelim izdevās abus neliešus

pievarēt. Tā izjuka slepkavība, kuru, droši vien, bija organizējuši Aizputes apkārtnes baroni.

Pagaidu karatiesa acīmredzot ņēma vērā Kurzemes gubernatora Kņazeva raportu iekšlietu ministram, kurā viņš ziņoja, ka revolucionāru gala mērķis esot bijis *"...padzīt visus krievus un vāciešus un nodibināt latviešu zemnieku sabiedrību... un nodibināt vietēju patstāvīgu valdību"*. *"Latviešu republika"* figurēja daudzos tiesas materiālos. Turklāt kā iespējamus Latvijas republikas prezidenta kandidātus minēja tā laika populāros revolucionāros darbiniekus – pagasta rakstvedi Jāni Kroderi un veterinārārstu Ādolfu Herteli.

Ā. Herteli Rīgā tiesāja 1908. gada 23.–25. augustā pagaidu karatiesa, kuras priekšsēdētājs bija ģenerālmajors Košeļevs, bet piesēdētāji pulkveži Vilde un Kvinto. Ā. Herteli aizstāvēja Pēterburgas advokāti Aleksejevs un Kazarinovs, kā arī Rīgas advokāti Šablovskis, Čerņikovs, Zumbergs un Jūrmalis. Viss tiesas process bija tikai drūma komēdija.

Ar savām zvērbām slavenie Kurzemes baroni – Kurzemes muižnieku maršals Manteifels, Aizputes pilsētas policijmeistars barons Gothards fon Šrēders, baismie cilvēku kārēji, pērēji un māju dedzinātāji brāļi fon Bredrihi – panāca, ka līdz ar vēl 16 "Aizputes kara" dalībniekiem kā galveno Aizputes novada revolucionārās kustības iedvesmotāju un vadītāju tiesāja veterinārārstu Ādolfu Herteli. Viņi bija arī tie, kas tieši ietekmēja karatiesas spriedumu.

"Taisnā" tiesa piesprieda Ā. Hertelim nāves sodu pakarot, bet viņa dzīves biedrei Annai – mūža trimdu Sibīrijā. Tādējādi no 17 tiesājamiem tikai Ā. Herteli notiesāja uz nāvi, 7 ar dažāda ilguma spaidu darbiem, bet 8 attaisnoja.

1905. gada revolūcijas dalībiece Zenta Degtjareva-Boksberga savās atmiņās raksta: *"Arī viņa [Ā. Hertela] sieva bija arestēta un sēdēja kamerā, kas atradās gaitenā otrajā pusē pretīm mūsu kamerai. Uzzinājuši, kurā naktī Ā. Hertelim izpildīs nāves sodu, mēs noorganizējām Ā. Hertela sievas iekļūšanu mūsu kamerā, lai viņa varētu atvadīties no sava vīra."* [No šejienes varēja saskatīt vīriešu korpusa kameru logus]. *"...sieva naktī uz 1908. gada 30. augustu pa mūsu kameras logu redzēja, ka viņas vīra viennīcā nodzisa gaisma un dzirdēja dobjos atvadīšanās saucienus, kad nāviniekus izveda cietuma pagalmā"*.

Uz Rīgu jau nāca vēsts par Ā. Hertela apzēlošanu. Taču barons Manteifels, Gothards fon Šrēders, brāļi Bredrihi, Kuldīgas un Aizputes policijmeistari Meijers un Atelmeijers steidzināja bendi. *"Apzēlošanas raksts nokavēja tikai dažas minūtes, kad Ā. Hertelis bija jau pakārts"*.

1908. gada 1. septembrī avīzē "Rīzkaja Misļ" pēdējo ziņu nodaļā bija iespiesta informācija: *"Nāves sodu izpildīšana. Pagājušajā naktī vietējā centrālcietuma sētā izpildīti nāves sodi pakarot veterinārārstam Ādolfam Hertelim..."*. Tā 34 gadu vecumā krita viens no pirmajiem LSDSP biedriem, veterinārārstu Ādolfu Herteli. Vecs jaunstrāvnieks, Jāņa Raiņa, Pētera Stučkas, Friča Roziņa un Jāņa Jansona tuvs cīņu biedrs un draugs.

Saņēmis drūmo vēsti par Ā. Hertela nogalināšanu, J. Rainis Šveicē rakstīja sava drauga piemiņai rindas:

*Tas tēls, ko dzelžos saslēdzāt,
Mums līdzī staigā brīvs;
Tas acu skats, ko izdzēsāt,
Mūs vada stalts un spīvs;
Tas zaļais spēks, ko salauzāt;
Tas varonis, ko nokāvēt, –
Pie mums ir mūžam dzīvs!*

Jānis Rainis bija ar Ā. Herteli personīgi pazīstams, sarakstījās ar viņu. Jādomā, ka tāpēc dzejnieks 1909. gada 21. janvārī Ā. Hertelim veltīja dzejoli "Epitāfija":

*Pusmūža vien tu dzīvē baudīji,
Par savu tautu mūžu atdevi; –
Tavs mūžs nav zudis, augs tev labā ziņā:
Simts mūžu dzīvosī tu tautas mīnā.*

J. Akuraters darbā "Dienu atspīdums" rakstīja: "1905. gada revolūcija bija vairāk atmoda, kā revolūcija. Tauta ievilka elpu savās gadsimtu nospīstās krūtīs. Un šis elpas vilciens bija tik varens, ka sadrebēja baronu pilis, vētra pārskrēja pār visu Krieviju. Tauta sajuta sevi pirmoreiz apzinīgi, kā dzīvu, kopotu organismu un saprata arī savas tiesības... Tur bija pati tauta, ārpus partijām un šķirām. Un grūti vēl ir noteikt, vai vairāk kalpu, vai saimnieku, strādnieku vai inteligentu pajēma cara cilpa un baronu soda ekspedīciju lodes un šteki. Tur bija visa tauta kopā – tā bija visas tautas liesma, visas tautas elpa un cīņa".

Vērojot 1905. gada notikumus un lasot rezolūcijas, kuras toreiz pieņēma delegātu un skolotāju kongresi, A. Grīns rakstīja, ka "... paliek savādī ap sirdi. Tā vien liekas, ka toreizējiem tautas taisnības meklētājiem būtu taisījies raisīties no lūpām kāds vārds, kas tomēr palika neminēts. Šis vārds ir: LATVIJAS VALSTS".

1923. gada 16. septembrī, atzīmējot veterinārārsta Ādolfa Hertela noslepka-vošanas 15. gadskārtu, Rīgā, Matīsa kapos, Aizputes nemiernieku vadonim atklāja pieminekli. Tā atklāšanā pirmais runāja J. Rainis, raksturodams nelaikī kā kļušu varoni, kurš gan nav piederējis kustības ģenerāļiem, bet ar savu pašreizējā dzīgo darbu un personīgo godīgumu guvis visplašākās sabiedrības simpātijas. Viņš vismazāk domājis par sevi. Par to liecina viņa pēdējā vēstule, rakstīta pēc nāves sprieduma: "Kas man vairs. Es esmu izslēgts no dzīves, stāviet nu jūs par dzīvi!".

Nav jau tā, ka tikai Ā. Hertelis viens pats no TVI būtu nostājies tautas pusē vai pat vadījis revolucionāro kustību. Šajos nemieros aktīvi piedalījās arī jaunais Limbažu veterinārārsts Augusts Kirhenšteins, kas arī bija personīgi pazīstams ar J. Raini. Lai izvairītos no soda ekspedīcijas vajāšanas, viņš bija spiests emigrēt uz Šveici. Tikai žēl, ka šis cilvēks pēc 35 gadiem pilnīgi mainīja savu politisko orientāciju un attieksmi pret Latviju un tās tautu. TVI veterinārmedicīnas students Emīls Āboltiņš vadīja sacēlušos zemniekus Ziemeļvidzemē, par ko arī tika represēts.

Kā norāda A. Švābe, padomju vēsturnieki apgalvoja, ka 1905. gada revolūciju vadīja komunistiskā partija, kas centās pierādīt, ka tā nebija nacionāla, bet šķiriska rakstura cīņa. Tomēr tam pretī runā fakts, ka toreiz vēl neviens Ļeņina raksts nebija

tulkots latviešu valodā un strādnieki nebija dzirdējuši viņa vārdu. Tāpēc nevar runāt par Ļeņina ietekmi Latvijas revolucionārajā kustībā.

Daudz ticamāki un patiesībai tuvāki ir prof. A. Spekkes teiktie vārdi “... kaut gan tā [revolūcija] norisinājās sociāldemokrātiskās partijas vadībā, tomēr vēsturiskā saturā tā ir pilsoniska un nacionāla revolūcija, jo visa tauta te cīnās pret saviem naconāliem un sociāliem apspiedējiem ... uz ārieni izlauzās gadsimtu vēsturiskais nāids, jaunā spēka varenā pašapziņa”.

Izmantotā literatūra

1. *Apine I.* Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums (1893–1917). – Rīga: Liesma, 1974.
2. *Balodis A.* Latvijas un latviešu tautas vēsture. – Rīga: Neakarīgā teātra “Kabata” grāmatu apgāds, 1991.
3. *Beierbahs K.* Plīvurus nost! – Rīga: k/s Darbs, 1929.
4. *Beierbahs K.* Aizputes karš – Rīga: autora izdevums, 1933.
5. *Bērziņš V.* ...Stāviet nu Jūs par dzīvi! // *Zvaigzne*. – 1971. – Nr. 2.
6. *Dārziņš E.* Zimmers, Kalniņš, Helmanis. – Rīga: A. Gulbja izd., 1934.
7. *Grīns A.* red. Pasaules vēsture: IV sējums. – Rīga: Grāmatu draugs, 1930.
8. *Hertele M. Ā.* Hertele brāļa V. Hertele dzīves biedres atmiņu pieraksti [Rokraksts.] // CVVM vēstures nodaļa, inv. Nr 8165.
9. *Jākohsons J., Vīksna A.* Augusts Kirhenšteins – zinātnieks un valstsvīrs – Rīga: Avots, 1988.
10. *Krastiņš J.* 1905. gada revolūcija Latvijā – Rīga: Zinātne, 1975.
11. Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga: A. Gulbja apgāds, – 6. sēj. – 11783. sleja
12. Latvijas padomju enciklopēdija – Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983. – IV sēj. – 66. lpp.
13. *Stūre J.* Veterinārārsta Ādolfā Hertelā tiesāšana un noslepkavošana – 1970. [Manuskripts.]

The Veterinarian Ādolfis Hertelis – Leader of the “War in Aizpute, 1905” (Summary)

By Gunārs Preinbergs

Ā. Hertelis was born in 1871.04.01 region of Aizpute, rural district Asīte in “Lejnieki”. His parents were well-to-do farmers. Ādolfis attended the gymnasium of Nicholas in Liepāja, he studied in Tartu, at the Veterinary institute (TVI) from 1891–1896 and graduated as a veterinary doctor.

About 30 Latvians studied in Tartu during the XIX cent. At the Tartu Veterinary Institute students organized a nationally inclined student fraternitas “Lettonia”. In the autumn the “Literary – scientific society of Latvian students” was organized. It became the centre of the “New current” in Tartu.

In 1901 groups of socialdemocrats sprang up; not everybody supported marxist ideas of socialdemocrats. On this 7th of June, 1904 the Latvian Socialdemocratic Party of workers (LSDSP) was founded. In 1905 at the 2nd Congress of LSDSP a programme was adopted where the main requirement was “to ensure the right of

self-determination for all nations that live within the territory of Russia". The congress declined the requirement of the bolsheviks for the dictatorship of the proletariat. Nationalistic political ideas began to spread among the Latvians. Ā. Hertelis followed the ideas of his time. Thanks to his persistence a Latvian society was founded in 1903 in Aizpute under the cover of which revolutionary activities were carried out. In March, 1905 there were strikes in all the estates of the local lords and in December most of them were set on fire. When the movement had grown to immense proportions, the chief of the Grobiņas-Aizputes region betrayed Ā. Hertelis as the "Leader of the War in Aizpute". In order to escape punitive expeditions, Ā. Hertelis took cover for a time in Lithuania, but in 1906 he left for Tashkent. The tsarist police finally found him, he was arrested and taken to Riga. The tribunal of war sentenced him to a death penalty by hanging. The execution was carried out in 1908 in the night of the 31. of August. Ā. Hertelis is buried in Riga in the Matīsa cemetery.

Gunārs Preinbergs, Dr. med. vet.

Latvija, Rīga, LV-1006

Pikola 38-4